

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН САЛАМАТТЫК САКТОО МИНИСТРЛИГИ

КООМДУК САЛАМАТТЫК САКТОО УЛУТТУК ИНСТИТУТУ

ЭЛ АРАЛЫК ЖОГОРКУ МЕДИЦИНАЛЫК МЕКТЕБИ

Д 14.23.684 диссертациялык кеңеши

Кол жазмага укуктугу
УДК 613.25-053.5

УСУПОВА ЖАМЫЙЛА ЭРИКОВНА

**БАЛДАРДЫН АШЫКЧА САЛМАГЫ ЖАНА СЕМИРҮҮСҮ:
ТАРАЛЫШЫ, 7-8 ЖАШТАГЫ БАЛДАРДЫН ТАМАКТАНУУ
АДАТТАРЫН ӨЗГӨРТҮҮ БОЮНЧА АЛДЫН АЛУУНУ
УЮШТУРУУ БИШКЕК ШААРЫНДА ЖАНА ЧҮЙ ОБЛУСУНДА**

14.02.01 - гигиена

Медицина илимдеринин кандидаты окумуштуулук
даражасын алуу үчүн жазылган диссертациясынын
авторефераты

Бишкек - 2025

Иш С. Б. Данияров атындагы Кыргыз мамлекеттик медициналык кайра даярдоо жана квалификацияны жогорулатуу институтунун коомдук саламаттык сактоо кафедрасында аткарылган.

Илимий жетекчиси: Касымова Рано Оморовна

медицина илимдеринин доктору, профессор,
Б. Н. Ельцин атындагы Кыргыз-Россия Славян
университетинин медицина факультетинин жалпы
гигиена кафедрасынын профессору

Расмий оппоненттер:

Жетектөөчү мекеме:

Диссертацияны коргоо 20__-жылдын _____, саат ____дө медицина илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын коргоо боюнча Кыргыз Республикасынын Саламаттык сактоо министрлигинин Коомдук саламаттык сактоо Улуттук институтуна жана тең уюштуруучу Эл аралык жогорку медициналык мектебине караштуу Д 14.23.684 диссертациялык кеңештин отурумунда өткөрүлөт, дареги: 720054, Бишкек ш. Интергельпо 1Ф көч., 2-кабат, конференц-зал. Диссертацияны коргоодогу видеоконференциянын жеткиликтүү сылкасы- <https://vc.vak.kg/b/142-3mv-t73-gwz>.

Диссертация менен Кыргыз Республикасынын Саламаттык сактоо министрлигине караштуу Коомдук саламаттык сактоо Улуттук институтунун жана Эл аралык жогорку медициналык мектебинин (720005, Бишкек ш., Байтик Баатыр көч., 34) китепканаларынан (720054, Бишкек ш. Интергельпо 1Ф көч.) жана <https://vak.kg> сайтынан таанышууга болот.

**Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы,
медицина илимдеринин доктору, профессор**

Г. С. Суранбаева

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Диссертациянын темасынын актуалдуулугу. Бул кылымда ашыкча салмак жана семирүү менен балдардын калкынын саны (340 миллиондон ашык) (ДСУнун Европа аймагындагы семирүү отчету, 2022) катастрофалык түрдө көбөйдү. Балалык семирүү жугуштуу эмес оорулардын негизги коркунуч факторлорунун бири болуп саналат, бул Европа менен Борбордук Азияда коомдук саламаттыкты сактоонун негизги көйгөйүнө айланат.

Изилдөөлөр балалык кездеги ашыкча салмак же семирүү бойго жеткенде экзогендик конституциялык семирүүнүн Олуттуу божомолу экенин тастыктайт. Бул ашыкча салмак же семирүү менен ооруган балдардын жаш кезинде эле 2-типтеги кант диабетти жана жүрөк-кан тамыр оорулары сыяктуу өнөкөт ооруларга чалдыгуу коркунучу жогору экенин көрсөтүп турат., 2019; Eur Heart J. 2020]. Мындан тышкары, балдардын семирүүсү балдардын психологиялык жана социалдык жыргалчылыгына таасирин тийгизип, өзүн-өзү сыйлоо сезиминин төмөндөшүнө жана мектептеги көйгөйлөргө алып келет., 2022].

Европанын 21 өлкөсүндө жүргүзүлгөн калкка негизделген изилдөөлөр көрсөткөндөй, катуу семирүү 400,000 ден ашуун 6-9 жаштагы балдарга таасир этет, алардын жалпы саны 13,7 млн. Бул балдар популяциясында айлана-чөйрөнүн, өзгөчө энергияга тойбогон азыктарды керектөөнүн таасирин көрсөтүп турат (Романица а.ж. б. авторлош. 2020). Мындан тышкары, балдардын электрондук шаймандардын экрандарынын алдында өткөргөн көп убактысы, ошондой эле кыймылсыз жашоо образы физикалык активдүүлүктүн төмөндөшүнө жана салмак кошууга жана семирүүгө өбөлгө түзгөн энергетикалык дисбаланска алып келет (2021).

Өз кезегинде, Борбордук Азия регионунун өлкөлөрү салттуу түрдө жетишсиз тамактануунун кош жүгү менен, б. а. начар тамактануунун жана балдардын боюнун өспөй калышынын жогорку көрсөткүчтөрү менен катар балдардын семирүү көрсөткүчтөрүнүн өсүшү менен (И. Н. Захарова) туш болушууда. Мунун баары үйдө жана мектептерде колдонулган тамак-аш азыктарын туура эмес тандоо менен коштолот. Бул жагдайлар материалдык байлыктын төмөндүгүнө, продукцияны тандоо принциптерин түшүнбөгөндүгүнө жана рационалдуу тамактануунун негиздерин сактабагандыгына, социалдык шарттар менен, айрыкча айыл аймактары үчүн байланыштуу экендиги түшүнүктүү.

Белгилей кетчү нерсе, көптөгөн балдар окуунун башталышында эле акылга сыйбаган тамактануу адаттарына ээ болушат, ал эми кенже класстар үчүн мектептеги тамак тең салмаксыз бойдон калууда. Белгилей кетсек, мектеп окуучуларынын тамак-ашын уюштуруу программалуу, баланын каалоосуна жана анын даам адаттарына көз каранды эмес, билим берүү уюмдарына жана ата-энелерге (ф.а. Кочкоров) түздөн-түз көз каранды. Ошону менен бирге, мектеп чөйрөсү өмүр бою улана турган дени сак тамактануу артыкчылыктарын жана физикалык активдүүлүк адаттарын калыптандыруу үчүн пайдалуу болушу мүмкүн.

Кыргыз Республикасында Мектептик тамактануу программалары социалдык коргоонун формаларынын бири болуп саналат, алар балдардын окуу сабактарына катышуусун жогорулатууда жана бир жолку тамактанууну уюштурууда, өзгөчө кирешенин төмөн жана орто деңгээлиндеги шарттарда өзүнүн натыйжалуулугун далилдеди. Бул окуу процессине оң таасирин тийгизет жана рационалдуу тамактануу көндүмдөрүн, анын ичинде физикалык активдүүлүктү өнүктүрүүгө мүмкүндүк берет.

Ошентип, балдардын семирүүсүн чечүү алдын алуу жана эрте диагноздон баштап комплекстүү мамилени талап кылат жана билим берүү, саламаттыкты сактоо, социология жана экономиканы камтыган чараларды камтыйт.

Диссертациянын темасынын приоритеттүү илимий багыттар, илимий ири программалар (долбоорлор), билим берүү жана илимий мекемелер тарабынан жүргүзүлүүчү негизги илимий-изилдөө иштери менен болгон байланышы. Изилдөөлөр ДССУнун балдардын семирүүсүн эпидемиологиялык көзөмөлдөө боюнча Европалык демилгесинин алкагында - Кыргыз Республикасынын Саламаттык сактоо министрлигинин кенже курактагы балдардын популяциясында семирүүнүн алдын алуу чараларын көрүү боюнча киргизилген иш-чараларына ылайык жүргүзүлгөн.

Изилдөөнүн максаты. Алдын алуу иш-чараларын иштеп чыгуу үчүн шаардык жана айылдык башталгыч мектеп жашындагы балдардын ашыкча салмактын жана семирүүнүн өнүгүшүн калыптандыруучу тобокелдик факторлорунун кластерин комплекстүү изилдөө.

Изилдөөнүн милдеттери:

1. Шаардык жана айылдык башталгыч мектеп жашындагы окуучулардын дене-боюнун өнүгүү жана тамак-аш абалы абалын изилдөө 7-8 жыл.

2. Балдардын абалы боюнча ата-энелердин биологиялык себептерден таасирин баалоо үчүн, эмчек узактыгын эске алуу менен жана үй-бүлөдө тамак-аш өзгөчөлүктөрү.

3. Башталгыч мектеп окуучуларынын ашыкча салмак боюнча мектеп айлана-чөйрөнү, тамак-аш, физикалык иш-гигиеналык кызмат орундарынын таасири менен аныктоо.

4. Окуучулардын рационалдуу тамактануусун жана сергек жашоо ыңгайын өнүктүрүү үчүн алдын алуу иш-чараларынын комплексин иштеп чыгуу.

Алынган жыйынтыктардын илимий жаңычылдыгы: ДССУнун критерийлери боюнча биринчи жолу 7-8 жаштагы жаш окуучулардын популяциясында ашыкча дене салмагынын жана семирүүнүн зыяндуу тобокелдик факторлорунун жыйындысын комплекстүү гигиеналык баалоо жүргүзүлдү:

- балдар арасында ашыкча салмактын жана семирүүнүн жогорку таралышы Бишкек шаарында - 17,6% жана 5,4%, Чүй облусунда-11,3% жана 3,7% деп белгиленген. Ошол эле учурда талкууланган көрсөткүчтөр боюнча жогорку чоңдук

7 жаштагы балдарда (15,4 жана 3,9%) 8 жаштагы балдарга (14,2% жана 3,95%) салыштырмалуу байкалган;

- гендердик анализ 1 жана 2 - класстын окуучуларынын арасында ашыкча салмактын жана семирүүнүн таралышы эркек балдарда 16,8% жана 6,1%, кыздарга салыштырмалуу 12,1% жана 2,9% жогору экенин аныктады.

- ата-энелердин биологиялык факторлоруна жана жашоо шартына жараша кенже окуучулардын жүрүм-турумунун негизги тобокелдиктерин аныктоо. Мындан тышкары, энелер - учурлардын 69,1% алты ай же андан көп убакыт бою балдарга жалаң гана эмчек сүтү берилгенин, ал эми 2,9% гана эмчек эмизүү менен чектелбегенин тастыкташты. Ошол эле учурда, ата-энелердин 72,3% ашыкча салмак жана семирүү категорияларында баланын салмак статусун баалашкан эмес;

- ата - энелердин балдары жашылчаларды – 33,5%, жемиштерди – 20,3%, эт-1.5% күн сайын, ал эми сүт азыктары диетада көп кездешет, анын ичинде таза сүт (17,5%) жана сыр-6,2%. Муну менен катар, төмөнкү класстын окуучуларынын 31,2% алкогольсүз шекер таттуу суусундуктарды жумасына бирден үч жолу, ал эми 23,0% жумасына беш жолудан көп ичишет. Мындан тышкары, таттуу закускалар: барлар, шоколад - 68,6%, печенье, торт, пончик жана пирог - 74,6% жумасына кеминде 3 жолу керектелген;

- башталгыч мектеп жашындагы балдардын 67,3% күн сайын 60-120 мүнөткө чейин телевизор көрүү же электрондук шаймандарды колдонуу сыяктуу кыймылсыз иш-аракеттерди жасашат.

Алынган жыйынтыктардын практикалык мааниси. Санитардык-эпидемиологиялык көзөмөлдүн алкагында жаш балдардын ашыкча салмагын жана семирүүсүн көзөмөлдөө үчүн методологиялык негиздеме сунушталды, бул тобокелдик тобун түзгөн 6-9 жаш курактагы кенже класстардын окуучуларынын жугуштуу эмес ооруларынын алдын алуу максатында, атап айтканда:

- 11-жылдын 2023-августундагы, 179 "билим берүү жөнүндө" Кыргыз Республикасынын Мыйзамына ылайык туура тамактануунун улуттук көрсөтмөлөрүндө чагылдырылган жүрүм-турумдун өзгөрүшүнүн социалдык-экологиялык моделин колдонуу менен кенже класстардын окуучуларынын тамактануу адаттарын өзгөртүү / 28-берене. Билим берүү уюмдарында тамактанууну уюштуруунун тартиби/, ошондой эле Кыргыз Республикасынын Саламаттык сактоо министрлигинин 10-октябрындагы буйругу 2022-жылдын 1205 "калктын тамактануусунун статусун жакшыртууга багытталган коомдук саламаттык сактоо жаатындагы саясаттын чараларын иштеп чыгуу жана ишке ашыруу жөнүндө", "Кыргыз Республикасынын жалпы билим берүү уюмдарында мектеп тамак-ашын уюштурууда сатып алынуучу азык-түлүк сырьесу жана тамак-аш продуктуларына техникалык спецификация (2024-ж.);

- мектептик билим берүү системасы үчүн иштелип чыккан методикалык колдонмолор боюнча иш-чаралар өткөрүлдү: Кенже (1-4) жана жогорку (6-11)

класстардын окуучуларында сергек жашоо мүнөзү боюнча класстык сааттарды өткөрүү (15.04.2021 ж. киргизүү актысы); жаш багбан (2023 ж.);

- "мектеп ашканасынын ашпозчуларын окутуу боюнча онлайн-курс" программалык продукту иштелип чыкты, ал балдар тамак - ашынын өзгөчөлүктөрү бөлүмүн камтыйт (киргизүү актысы 10.12.2023 ж.-Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлигинин Республикалык илимий - методикалык борбору жана киргизүү актысы 24.01.2024 ж. - КТУ караштуу ашпозчуларды даярдоо боюнча республикалык компетенциялар борбору. И. Раззаков);

- Кыргыз мамлекеттик кайра даярдоо жана квалификацияны жогорулатуу медициналык институтунун курсанттары үчүн "кенже мектеп жашындагы балдардын микронутриенттик жетишсиздигинин алдын алууда байытылган тамак-аш азыктары" окуу программасы иштелип чыккан жана ишке киргизилген. Б. Данияров (киргизүү актысы 26.04.2024 ж.).

Диссертациянын коргоого киргизилген негизги жоболору:

1. 7-8 жаштагы кенже окуучулардын дене-бой өнүгүүсү, ден-соолугу жана тамак-аш абалы жашоо-тиричиликтин жана тамактануунун социалдык-мейкиндик шарттарынан көз каранды. Шаардык (16,1%) жана айылдык (11,5%) балдардын ашыкча салмагынын регионалдык өзгөчөлүктөрү аныкталды, ар бир алтынчы шаардык баланын ашыкча салмагы же семиздиги бар.

2. Ата-энелердин жалаң гана эмчек эмизүү практикасындагы биологиялык факторлор жана баланын төрөлгөндөгү салмагына таасир этүүчү антенаталдык кам көрүү көндүмдөрү оң динамиканы көрсөттү, мында энелердин 90% дан ашыгы 6 айдан кем эмес эне сүтү менен гана тамактанат жана балдардын төрөлүү салмагы 2500-4000 г чегинде, бул норма. Ошол эле учурда эки ата – эне тең баланын салмагын баалабай коюшу ыктымал, ашыкча салмакта же семирүүдө, бул Бишкек шаары боюнча 84,3% ды жана Чүй облусунда 81,1% ды түзгөн.

3. Мектеп чөйрөсүнүн жана окуу процессин уюштуруунун окуучулардын тамактануу жүрүм-турумуна тийгизген таасири алардын тамактануу абалына терс таасирин тийгизет, бул өз кезегинде ашыкча салмактын жана семирүүнүн өнүгүшүнө өбөлгө түзөт. Ата-энелердин каалоосу менен калыптанган мектеп окуучуларынын тамактануу адаттары көбүнчө керексиз тамак-ашты ашыкча колдонууга жана жашылча-жемиштер, эт, сүт жана сүт кислотасы азыктары сыяктуу биологиялык баалуу тамак-аш азыктарынын азайышына алып келет, алар азыктын жетишсиздигинен жана семирүүдөн сактайт. Мындан тышкары, гаджеттерди ашыкча колдонуу (75% жана 2 сааттан ашык) балдардын Кыймылсыз жашоо образы менен бирге семирүү коркунучун жаратат.

4. Унификацияланган форманы колдонуу балдардын жана өспүрүмдөрдүн физикалык өнүгүүсүнүн өзгөчөлүктөрүн аныктоого жана балдардын семирүүсүнө эпидемиологиялык көзөмөлдүн улуттук системасын иштеп чыгуу зарылдыгын негиздөөгө мүмкүндүк берет. Камтыган иш-чаралардын комплекси сунушталат

билим берүү жана ден соолук, дени сак тамактануу адаттарын жана жашоо образын түзүүгө багытталган, ошондой эле ата-энелер коомчулугунун катышуусу менен жаш окуучулардын ашыкча салмак жана семирүү коркунучун азайтуу. Мектептеги тамактануу программасына инвестиция салуу мамлекет үчүн социалдык жана экономикалык жактан пайдалуу.

Издөнүүчүнүн жеке салымы. Изилдөө уюштуруу, баштапкы материалдарды чогултуу, талдоо жана изилдөө жыйынтыктарын жалпылоо, аны баалоо, жыйынтык чыгаруу.

Изилдөө жыйынтыктарынын апробациясы. Диссертациянын негизги жоболору бир катар эл аралык конференцияларда берилген жана талкууланган: "илимий авангард" жана Россия Федерациясынын мамлекеттик илимий борбору-Федералдык медициналык – биологиялык агенттиктин А.И. Бурназян атындагы Федералдык медициналык биофизикалык борборунун 75 жылдыгына арналган ординаторлор менен аспиранттардын ЖОЖдор аралык олимпиадасы (онлайн режим, Россия Федерациясы, 27-Май, 2021-жыл); "жаштар, илим, медицина", Кыргыз мамлекеттик медициналык кайра даярдоо жана квалификацияны жогорулатуу институту. Б. Даниярова "Бишкек, 2023); Ден соолукту сактоо жана санитардык-эпидемиологиялык бейпилдикти камсыз кылуу маселелери "эл аралык илимий-практикалык конференциясына катышат (Санкт-Петербург, 2023); жыл сайын өтүүчү" Кыргызстандагы жашоо "конференциясына, Борбордук Азиядагы Америка университетине (Бишкек, 2023); «Strengthening network for education, research and innovation in environmental and occupational health» (Bishkek, 2021); Кыргызстандын колдо болгон азыктарынын негизинде туура тамактануунун улуттук жетектөөчү принциптерин иштеп чыгууга арналган Кыргыз Республикасынын Саламаттык сактоо министрлигинин семинарлары жана кеңешмелери (Бишкек, 2023).

Диссертациянын жыйынтыктарынын басылып чыгуусунун толук чагылдырылуусу. Диссертациянын жыйынтыктары 4 илимий макалада жана 2 колдонмодо чагылдырылган.

Диссертациянын структурасы жана көлөмү. Диссертациянын көлөмү компьютердик тексттин 145 барагын түзөт жана ага киришүү, изилдөө методологиясы жана методдору, адабиятка сереп, өз изилдөөлөрү менен 3 бөлүм, Корутунду жана практикалык сунуштар, адабияттын индекси кирет, анын ичинде 136 булак бар, алардын 41и - орус тилинде жана 95и – чет тилдерде. Диссертациялык иш 21 сүрөттү, 30 таблицаны жана 5 тиркемени камтыйт.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

"Киришүү" бөлүмүндө диссертациялык изилдөө үчүн тандалган теманын маанилүүлүгү талкууланат. Бул тема, максаттарын жана милдеттерин аныктоо, ошондой эле теманы жана изилдөө объектисин тандоо иштеп чыгуу даражасына

баа берүү болуп саналат. Диссертацияны коргоодо бериле турган негизги тезистер түзүлөт.

1-бап «Балдардын семирүүсүнүн медициналык жана социалдык көйгөйлөрү: Заманбап реалдуулуктар жана мүмкүн болгон чечимдер (адабияттарды карап чыгуу)» балдар арасындагы семирүүнү чечүүнүн заманбап ыкмаларын талдоо. Эл аралык тажрыйбаны жана диагностикалык параметрлерди колдонуп, мектеп жашындагы балдардын ашыкча салмагын жана семирүүсүн гигиеналык баалоого жана божомолдоого көңүл бурулат. Семирүү генетика сыяктуу өз ара байланышкан факторлорду эске алуу менен өмүр бою пайда болгон татаал көйгөй катары каралат. тамактануу, жана физикалык активдүүлүк.

Дүйнөлүк практикада семирүүнүн негизги көрсөткүчү дене салмагынын индекси (ими) болуп саналат, бирок балдар үчүн салыштырмалуу баалуулуктар колдонулат, мисалы, процентилдер же стандарттык четтөөлөр. Мындан тышкары, ар кайсы өлкөлөрдөгү балдардын физикалык өнүгүүсүндөгү айырмачылыктарды эске алуу менен жергиликтүү стандарттар иштелип чыгууда. Мисалы, Кыргызстанда экологиялык жана социалдык-гигиеналык факторлорду эске алган физикалык өнүгүүнүн стандарттары иштелип чыккан.

Балдардын семирүүсүнө мониторинг жүргүзүүнүн улуттук системасын киргизүү өз убагында чараларды көрүү жана баштапкы медициналык-санитардык жардам аркылуу жекече коррекцияны камсыз кылуу жолу катары сунушталат. Бул олуттуу каржылык чыгымдарды талап кылбастан, коомдук ден-соолукка олуттуу таасирин тийгизиши мүмкүн. Антропометриялык көрсөткүчтөр Балдардын ден-соолугун баалоонун маанилүү ыкмасы бойдон калууда, анткени алардын жеткиликтүүлүгү жана колдонууга ыңгайлуулугу.

Балалык жана өспүрүм курак сыяктуу жашоо циклинин башталышында семирүүнүн алдын алуу эң натыйжалуу деп табылып, коомдук ден-соолукка эң көп пайда алып келет. Бул ошондой эле семирүүнүн каардуу циклин үзгүлтүккө учуратууга жана муундар аралык тамактануу теңсиздигине каршы күрөшүүгө жардам берет.

2-бап «Изилдөө методологиясы жана методдору» 7-8 жаштагы балдар арасында ашыкча салмактын (анын ичинде семирүү) таралышын жана мектеп чөйрөсүнүн балдардын тамактануу абалына тийгизген таасирин баалоо үчүн колдонулган ыкмаларды жана ыкмаларды сүрөттөйт.

Изилдөө экотутумдун биомедициналык изилдөөлөрдү жүргүзүү боюнча эл аралык этикалык колдонмосуна ылайык жүргүзүлгөн, ошондой эле Кыргыз Республикасынын Саламаттык сактоо министрлигинин "Профилактикалык медицина" илимий-өндүрүштүк бирикмесинин этика комитетинен изилдөө жүргүзүүгө уруксат алынган (протокол 1/1, 22-Февраль, 2018-жыл).

Колдонулган статистикалык жана программалык талдоо ыкмалары Салмагы эске алуу менен жана дизайн өзгөртүүлөрдү эске алуу менен, жынысы ортосундагы

айырмачылыктарды статистикалык маанисин баалоо үчүн ишенимдүү натыйжаларды камсыз кылат. Антропометриялык өлчөөлөрдү, дене салмагынын индекси боюнча маалыматтарды талдоону жана башка параметрлерди колдонуу балдардын ден соолугун натыйжалуу баалоого жана белгилүү бир популяциядагы салмактын жана фитнесин өзгөрүшүндөгү тенденцияларды аныктоого жана балдардын семирүүсүнө Улуттук көзөмөл системасын түзүүдө колдонууга мүмкүндүк берет.

Бул ыкмаларды колдонуу менен балдардын ашыкча салмагын болжолдоо жана мониторинг жүргүзүү төмөнкүлөргө мүмкүндүк берет: а) балдардын дене салмагынын көрсөткүчтөрүндөгү өзгөрүүлөрдүн тенденцияларын жана алгачкы белгилерин аныктоо; б) региондук өзгөчөлүктөрдү эске алуу менен сергек жашоо образын колдоо боюнча алдын алуу иш-чараларын пландаштыруу; в) киргизилген иш-чаралардын натыйжалуулугун баалоо жана алынган натыйжаларга жараша стратегияларды тууралоо; г) ДССУнун Европа жана Азия регионундагы башка өлкөлөр менен кырдаалды салыштыруу, бул тажрыйба алмашуу жана ашыкча салмак көйгөйүнө каршы күрөшүү боюнча натыйжалуу чараларды көрүү үчүн негиз болуп бере алат.

Жеке изилдөөлөрдүн жыйынтыктары 3 жана 4-баптарда берилген.

3-бап «Кенже мектеп жашындагы окуучулардын физикалык өнүгүү өзгөчөлүктөрү» кенже мектеп окуучуларынын физикалык өнүгүү жыйынтыгы боюнча баяндама жана 7-8 жаштагы балдардын физикалык абалы балдардын алгачкы тарыхы жана ата-энелердин кабыл алуу маалыматтарды талдоо учурунда аныкталган негизги жыйынтыктар жана агымдардын кыскача баяндамасы болуп саналат.

3.1. 1-2-класстардын окуучуларынын физикалык өнүгүүсүнүн абалы (7-8 жаштагы балдардын антропометриялык маалыматтары). Бул изилдөөгө Чүй облусунда жана Бишкек шаарында жашаган 1695 бала катышкан, алардын басымдуу бөлүгү эркек жыныстагы (52,1% эркек балдар). Алардын ичинен жашы боюнча: 6 жаштагы балдар – 10,1 %, 7 жаш – 43 %, 8 жаш – 40% жана 9 жаш курактагылар – 7 %. Тандоодо 7-8 жаштагы балдардын басымдуулук кылышы дал ушул курактык топ мектептин биринчи жана экинчи класстарына көп баргандыгы менен түшүндүрүлөт. 6 жаштагы балдардын тобунда алардын саны аз болгон, анткени айыл жеринде ата-энелер жаш балдарды билим берүү мекемелерине киргизишпейт, анткени мектептер жашаган жеринен алыс.

Бардык антропометриялык көрсөткүчтөрдүн орточо көрсөткүчү эркек балдарда кыздарга караганда бир аз жогору болгон (127,0 см менен 124,9 см, 26,1 кг менен 24,4 кг жана 15,7 кг/м²). Бою эң узун балдар Бишкек шаарында (орточо мааниси 128,2 см), ошондой эле салмагы эң жогору (орточо мааниси 27,0 кг) жана тиешелүүлүгүнө жараша эң жогорку ОТ жана О (орточо мааниси 57,4 см жана 65,9 см) болгон.

7-8 жаштагы эркек балдардын жаш курагына карата ИМТНЫН көрсөткүчтөрүн талдайм Бишкек шаарындагы физикалык өнүгүүнүн нормалдуу параметрлерине 16,5 (16,1–16,6) туура келет жана ал Чүй облусунун 15,8 (15,6–16,0), $p < 0,05$ балдарынан жогору. Кыздардын жаш курагына карата орточо ими эки аймакта тең 15,6-15,8 чегинде.

Орточо он 0.45 эркек балдарда жана 0.44 кыздарда, ошондой эле орточо он 0.87 эркек балдарда жана 0.85 кыздарда нормалдуу чектерде жана ден соолукка коркунуч аз деп эсептелет (3.1.1-таблица).

3.1.1-Таблица - Бишкек шаарынын балдары менен салыштырганда Чүй облусунун 7-8 жаштагы балдардын физикалык өнүгүү индекстерин эсептөөнүн көрсөткүчтөрү

Көрсөткүчтөр	Пол	Бишкек		Чүй		P
		$n_M=453, n_D=433$		$n_M=421, n_D=388$		
		M ± m	σ	M ± m	σ	
БМИ жашы боюнча	жигиттер	16,5±0,09 (16,1–16,6)	0,05	15,8± 0,11 (15,6–16,0)	1,9	< 0,05
	кыздар	15,9±0,10 (15,8–16,2)	0,1	15,6±0,10 (15,4–15,8)	1,9	< 0,05
WHtR	жигиттер	0,45±0,001 9 (0,44–0,45)	0,06	0,45±0,002 (0,44–0,45)	0,04	< 0,00
	кыздар	0,44±0,002 (0,43–0,44)	0,05	0,44±0,002 (0,43–0,44)	0,04	< 0,00
WHR	жигиттер	0,87±0,001 9 (0,86–0,88)	0,09	0,88±0,09 (0,87–0,88)	0,04	< 0,05
	кыздар	0,85± 0,003 (0,85–0,86)	0,07	0,85± 0,07 (0,84–0,86)	0,06	< 0,00

Эскертүү: * - региондордун ортосундагы балдарды жынысы боюнча салыштырууда статистикалык маанилүү айырмачылыктар ($p \leq 0,05$)

Мындан тышкары, спирмендин рангдык корреляция методу менен талдоо жүргүзүлгөн, анда дене салмагынын индекси (ими) менен белдин айланасынын бийиктикке карата катышы (Вин) ортосунда статистикалык маанилүү оң байланыш табылган, корреляция коэффициентинин 0,685 ($\text{год}=0.000$) түзгөн. Ими менен Суттун ортосундагы аныкталган байланыштар, дене салмагынын индекси жогору болгон балдардын белинде Май массасын топтоо тенденциясы бар

экендигин, бул зат алмашуу жана жүрөк-кан тамыр ооруларынын өнүгүшүнө кошумча коркунуч туудурат.

Изилденүүчү региондун кыздарындагы (7-8 жаштагы) тамак-аш статусунун маалыматтарын талдап көрсөк, Бишкек шаарынын кыздарынын 68,9% нормалдуу параметрлери бар экендиги жана ал Чүй облусунун кыздарына караганда (66,5%), $p < 0,05$ жогору экендиги аныкталган. Бишкек шаарында тамактануу статусунун бузулушу ашыкча тамактануу жана семирүү багытында 12,8% жана 3,8% учурларда басымдуулук кылат, Чүй облусу боюнча 9,6% жана 3,0% каршы, Чүй облусунун кыздарында дене салмагынын 1-3-даражадагы тартыштыгы көп кездешет жана 16,9%/4,0%, 11,9%/2,4%/0,2% Бишкек ш., $p < 0,05$.

3.1.2-Таблица - Жынысы жана региону боюнча ар кандай тамактануу статусу бар 7-8 жаштагы балдардын үлүшү

Z-оценка ИМТ к возрасту		жигиттер			кыздар		
		Бишкек	Чүй	P	Бишкек	Чүй	P
ПС	Z	n ± m (%)			n ± m (%)		
ЧП	+3	11 ± 0,72 (2,43)	7 ± 0,62 (1,66)	0,002	3 ± 0,40 (0,69)	1 ± 0,26 (0,26)	0,002
	+2	26 ± 1,09 (5,74)	16 ± 0,93 (3,80)	0,002	16 ± 0,91 (3,70)	12 ± 0,88 (3,09)	0,001
ИП	+1	51 ± 1,49 (11,26)	40 ± 1,43 (9,50)	0,001	51 ± 1,55 (11,78)	25 ± 1,25 (6,44)	0,001
питание в норме	Me ±1	298 ± 2,23 (65,8)	272 ± 2,33 (64,61)	0,001	301 ± 2,21 (69,52)	269 ± 2,34 (69,33)	0,005
НПЛС	-1	54 ± 1,52 (11,92)	73 ± 1,85 (17,34)	0,001	51 ± 1,55 (11,78)	65 ± 1,09 (16,75)	0,001
НПУС	-2	11 ± 0,72 (2,43)	12 ± 0,81 (2,85)	0,002	8 ± 0,65 (1,85)	16 ± 1,01 (4,12)	0,002
НПТС	-3	2 ± 0,31 (0,44)	1 ± 0,24 (0,24)	0,05	3 ± 0,40 (0,69)		
		453	421		433	388	

Эскертүү: * - региондордун ортосундагы балдарды жынысы боюнча салыштырууда статистикалык маанилүү айырмачылыктар ($p \leq 0,05$)

7-8 жаштагы балдардын ашыкча дене салмагынын таралуу ылдамдыгын талдоодо, эркек балдардын таралышы 16,82% кыздарга караганда 12,18% жогору экени аныкталган. Ошол эле жагдай семирүү жыштыгы боюнча, эркек балдарда семирүү көрсөткүчү (6,17%) кыздарга караганда (2,92%) кыйла жогору, $< 0,05$. 7 жаштан (15,14% жана 5,45%) жана 8 жаштан (14,24% жана 3,95%) балдардын ортосунда олуттуу айырмачылыктар жаш курагы боюнча ашыкча салмактын жана

семирүүнүн таралышын талдоодо биз тапкан жокпуз, $p > 0,05$. Ашыкча салмактын жана семирүүнүн жыштыгы Бишкек шаарындагы балдар арасында кыйла жогору (17,6%), Чүй областындагы балдарга салыштырмалуу (11,37%), $p < 0,05$.

3.1.3-Таблица - Бишкек шаары жана Чүй облусу боюнча 7-8 жаштагы балдар арасында ашыкча салмактын жана семирүүнүн таралышынын жыштыгы %

Мүнөздөмөсү	Изилдөөгө катышкан жалпы балдар	Салыштырмалуу	Ашыкча салмактагы балдардын I тобу, анын ичинде семирүү $Z = (+1, +2, +3)$		Семиз балдардын II тобу $Z = (+2, +3)$		P Топтор I / II
			n=248	%	n=78	%	
Жынысы	874	жигиттер	147	16,82	54	6,17	0,0068/ 0,0014*
	821	кыздар	101	12,18	24	2,92	
Курактык топтор	733	7 жашта	111	15,14	40	5,45	0,6/ 0,14
	962	8 жашта	137	14,24	38	3,95	
Регион	886	Бишкек	156	17,60	48	5,41	0,0001/ 0,011*
	809	Чүй	92	11,37	30	3,70	

Эскертүү: * - статистикалык маанилүү айырмачылыктар ($p < 0,05$.) χ^2 критерийине ылайык

3.2 Ата-энелердин балдардын салмагын кабыл алуусу жана алардын ашыкча салмакка же семирүүгө тийгизген таасири. Баланын физикалык өнүгүү өзгөчөлүктөрүн ата-эненин таануусу балдардын тамактануу абалына таасирин тийгизиши мүмкүн, бул 6-таблицада көрсөтүлгөн.

Биздин изилдөөдө, ата-энелердин 81,7% ашыкча салмак жана семирүү категорияларында баласынын салмак статусун баалашкан эмес. 84,3% эң көп пайыз Бишкек шаарында, ал эми Чүй облусунда 81,1% байкалган. Аталар ашыкча салмактагы эркек балдардын салмагын (семирүүнү эске албаганда) баалабай калышкан жана төмөн жана орто билимдүү ата-энелер эркек балдардын салмагын кыздарга караганда көбүрөөк баалашкан. Жыйынтыктар ошондой эле аймактардын ортосундагы айырмачылыктарды көрсөтөт. Маданий жана гендердик айырмачылыктар, мисалы, балдар менен кыздардын салмагына, формасына жана дене өлчөмүнө карата социалдык күтүүлөр ата-энелердин

кабылдоосуна таасир этиши мүмкүн; бирок, бул маселени изилдөө үчүн көбүрөөк изилдөө керек. Балдардын нормалдуу салмагына жана дене түзүлүшүн туура баалоого байланыштуу ата-энелердин туура билими ашыкча салмактан жана семирүүдөн жабыркаган балдардын санын алдын алууга жана азайтууга жардам берет.өз убагында БМСЖ деңгээлинде консультация алуу менен.

3.3 Балдардын эрте анамнезинин өзгөчөлүктөрү жана ашыкча салмактын, анын ичинде 7-8 жаштагы балдардын семирүүсүнүн өнүгүшүндөгү үй-бүлөлүк факторлор Бишкек ш., Кыргыз Республикасынын Чүй облусу. Бишкек шаарындагы жана Чүй облусундагы балдардын 84% дан ашыгы 2500-4000 г чегинде төрөлүшкөн, ата-энелеринин билдирүүсү боюнча төрөлгөндө дене салмагынын орточо мааниси Бишкек шаарында байкалган (3315 г) жана ал Чүй облусундагы балдарга караганда (3296 г) бир аз жогору. Бул кадимки стандарттарга ылайык келген, берилген диапазондо төрөтгүн нормалдуу бөлүштүрүлүшүн көрсөтөт. Бишкек шаарында чоң салмак менен төрөлгөн балдардын 9,6%, Чүй облусунда 6,3% байкалган, эки региондо орточо көрсөткүч болжол менен 4292-жылды түзгөн. 0,3% боюнча ашыкча салмак менен төрөлгөн балдар жана шаарда байкалган. Бишкек шаарынын орточо мааниси 5200 г, Чүй облусунун 5000 г. Төрөтгүн жогорку салмагы менен андан кийинки семирүү ыктымалдыгынын ортосунда жогорку корреляциялык байланыш аныкталды.

Изилдөөнүн маалыматтары көрсөткөндөй, эки региондогу энелердин 90% дан ашыгы балдарын эмизгенин айтышкан. Бишкек шаарындагы балдарды эмчек эмизүүнүн орточо узактыгы 15,97 \$ 7,21 айды түздү. (14.30-17.64 ай.) жана ал Чүй облусунун 14,62 \$ 7,28 айлык балдарына караганда бир аз жогору.(12,94-16,30 ай.).

Изилдөөнүн жыйынтыгы көрсөткөндөй, энелердин 3,5% эч качан эмчек эмизген эмес жана энелердин 8,4% 7 айдан аз эмизгенин айтышкан. Чүй облусунда эч качан эмчек эмизбеген энелердин саны жогору (4,3%). Эмчек эмизүүнүн узактыгынын эң жогорку таралышы 13 айдан 24 айга чейин (таблица 3.3.1).

Таблица 3.3.1 - Продолжительность общего грудного вскармливания детей в разрезе региона

Регион	n	Эч качан	1–3 мес.	4–6 мес.	7–12 мес.	13–24 мес.	24 айдан ашык	Билбейм
Бишкек ш.	757	2,7	6,1	8,5	33,9	41,9	4,9	2,0
Чуйоблусу	810	4,3	5,1	8,2	30,4	47,2	3,6	1,3
Бардыгы	1567	3,5	5,6	8,4	32,2	44,6	4,3	1,5

7-8 жаштагы балдарда эмчек эмизүүнүн узактыгы жана БМИ байланышын талдоодо, ашыкча салмактын, анын ичинде семирүүнүн өнүгүү ыктымалдыгы байдан ашык эмизген балдарга салыштырмалуу кыска убакыт бою эмчек эмген балдарда жогору экени аныкталган. Эмчек эмизүү семирүү коркунучун азайтууда гана эмес, кийинчерээк туура тамактануу жүрүм-турумун жана туура тамактануу режимин калыптандырууда да негизги ролду ойнойт. Узактыгы эмчек сүтү менен азыктандыруу эки жылга чейин сунушталат. Кургак сүттүн негизиндеги формуланы колдонуу семирүү коркунучун жогорулатат.

Үй-бүлөлүк факторлорду талдоодо ата-энелердин биринде ИМИНИН жогорку деңгээлинин болушу ($p < 0,05$) балдардын ашыкча салмак кошуусунун жогорку мүмкүнчүлүктөрүнүн бири болуп саналат, анын ичинде семирүү, гипертония сыяктуу факторлор, кант диабети ыктымалдуулуктун жогорулашы менен байланышкан, бирок азыраак (3.3.2-таблица).

Мазмуну 3.3.2 - 7-8 жаштагы балдардын семирүү, анын ичинде ашыкча дене салмагынын өнүгүшүнө үй-бүлөлүк себептердин таасири

Параметрлер n=1567	n	Отношение шансов OR	5% ДИ жана чек аралар	
			Төмөнкү	Жогорку
ГВ < 6 мес.	204	3,943	2,825	5,437
АГ	218	4,442	3,231	6,108
ПХл	139	3,119	2,189	4,568
СД	89	2,538	1,487	4,333
ИЗМТ1Р	188	17,312	13,582	24,895
ИЗМТ2Р	199	15,159	10,809	21,257

3-бөлүм боюнча корутунду. Бишкек шаарында балдардын ашыкча дене салмагынын басымдуулук кылышы (семирүүнү кошкондо) (17,6%), ал эми эң аз таралышы Чүй облусунда (11,4%). Балдарда ашыкча дене салмагынын таралышы, анын ичинде семирүү 16,82% кыздарга караганда 12,18% жогору.

Изилдөө себептеринин бири экенин көрсөттү семирүү өнүктүрүү баланын тамактануу статусун ата-эненин туура эмес кабылдоосу болуп саналат. Ата-энелердин 70% дан ашыгы балдарынын салмагын баалабайт, бул өзгөчө Бишкек шаарында байкалат (84%). Аталар кыздарына караганда ашыкча салмактуу уулдарынын салмагын баалашпайт. Билим деңгээли төмөн ата-энелер дагы муну жасашат.

Изилдөөнүн региондорундагы төрөттүн салмагы жана эмчек эмизүү практикасынын натыйжалары төрөттүн жогорку салмагы менен семирүү ыктымалдыгынын ортосундагы оң корреляциялык байланышты көрсөттү. Бишкекте жана Чүй облусунда балдардын 84% дан ашыгы ата-энелеринин

билдирүүсү боюнча 2500-4000-жылдары төрөлгөн. Бишкек шаарында чоң салмак менен төрөлгөн балдардын 9,6%, Чүй облусунда 6,3% байкалган, эки региондо орточо көрсөткүч болжол менен 4292-жылды түзгөн. 2 учур боюнча эки региондо тең ашыкча салмак менен төрөлгөн балдар жана Г. Бишкек шаарынын орточо мааниси 5200 г менен 5000 г түздү.

7-8 жаштагы балдарда эмчек эмизүүнүн узактыгы жана БМИ байланышын талдоодо, ашыкча салмактын, анын ичинде семирүүнүн өнүгүү ыктымалдыгы 6 айдан ашык эмизген балдарга салыштырмалуу кыска убакыт бою эмчек эмген балдарда жогору экени аныкталган. Бишкек шаарындагы балдарды эмчек эмизүүнүн орточо узактыгы 15,97 -7,21 айды түздү. (14.30-17.64 ай.) жана ал Чүй облусунун 14,62 -7,28 айлык балдарына караганда бир аз жогору.(12,94-16,30 ай.). Көп деңгээлдүү логистикалык регрессия боюнча үй-бүлөлүк факторлорду талдоодо ата-энелердин биринде ИМИНИН жогорку деңгээлинин, артериялык гипертензиянын, жогорку холестеролдун болушу балдардын ашыкча дене салмагынын өнүгүү мүмкүнчүлүгүн жогорулатары аныкталган.

4-бап 7-8 жаштагы балдардын тамактануу жүрүм-турумун, тамактануу мүнөзүн жана дене тарбия активдүүлүгүн талдоо 7-8 жаштагы мектеп окуучуларынын тамактануу жана дене тарбия активдүүлүгүнүн мүнөздөмөлөрүнө сереп салат, ошондой эле бул факторлордун алардын жалпы жыргалчылыгына жана ден соолугуна тийгизген таасирин аныктайт.

4.1. Башталгыч класстын окуучуларынын тамактануу адаттары жана тамактануусу боюнча ден-соолукка коркунуч келтирген жүрүм-турум: эртең мененки тамак жана тамак-аш үлгүлөрү. Бириккен эсептөөлөр көрсөткөндөй, көпчүлүк балдар (72,6%) күн сайын эртең мененки тамакты ичишет, бирок болжол менен 4,3% эртең мененки тамакты ичишпейт, ал эми 11,9% "айрым күндөрү" гана ичишет (4.1.1-таблица).

Таблица 4.1.1 - Облустар жана шаарлар боюнча балдар арасында эртең мененки тамакты керектөөнүн жыштыгы

Регион	№	Эч качан	Жумасына 1-3 күн	Жумасына 4-6 күн	Күн сайын
		%	%	%	%
Бишкек ш.	757	4,3	12,5	9,4	73,8
Чуй облусу	810	5,2	11,4	11,9	71,5
Бардыгы	1567	4,8	11,9	10,6	72,7

Биз бала кезинде эртең мененки тамактанбоо менен семирүү коркунучунун ортосунда түз байланышты тапкан жокпуз.

Балдардын үй шартында тамактануу адаттары талданды.

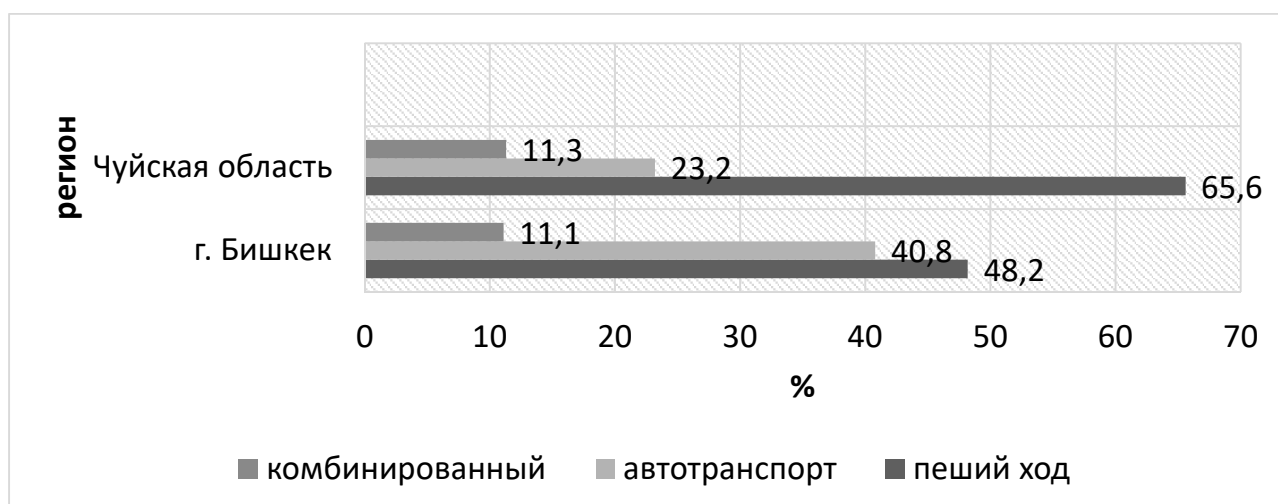
Биргелешкен эсептөөлөр көрсөткөндөй, балдардын 20,3% жаңы жемиштерди "күн сайын" колдонушат, ал эми 17,7% "эч качан же жумасына бир жолудан кем эмес". Бардык балдардын үчтөн бир бөлүгү (33,5%) жашылчаларды "күн сайын", 9,3% "эч качан же жумасына бир жолудан кем эмес" колдонушат. Жаңы жемиштерди күнүмдүк керектөө жыштыгы ар кайсы аймактарда айырмаланат: Чүй облусунда 23,2%, Бишкекте 22,3%.

Жашылчаларды жумасына эки жолудан аз үзгүлтүксүз колдонуу семирүү коркунучун 3,7 эсеге, ал эми жаңы жемиштерди жетишсиз колдонуу 1,4 эсеге жогорулатары аныкталган. Төмөн керектөө аныкталды эт, 1,5% гана эт күн сайын жешет. Болжол менен ар бир онунчу бала (10,9%) күн сайын кант таттуу алкогольсүз суусундуктарды колдонот. Балдардын кант кошулган суусундуктарды ичүүсү семирүү коркунучун 4,4 эсеге жогорулатат ($E_n = 0,007$). Ошондой эле, кант таттуу тамактарды күнүмдүк керектөө семирүү коркунучун 1,8 эсе жогорулатат.

Бул изилдөөнүн чектөөлөрү кайчылаш изилдөө дизайны жана балдардын тамактануу жүрүм-туруму боюнча ата-энелердин отчетторуна таянуу болуп саналат, бул чектелген тактыкка ээ болушу мүмкүн. Башка чектөөлөргө анкеталар жай айларына караганда жашылча-жемиштердин жеткиликтүүлүгү төмөн болгон жаз айларында чогултулган. Ошентсе да, жаңы жашылча-жемиштерди аз колдонгон балдар да семирүү коркунучу бар аймакта экени маанилүү. Каралып жаткан изилдөө ошондой эле канттуулугу жогору жана аш болумдуулугу төмөн тамак-аш азыктарын керектөө менен күрөшүү боюнча аракеттерди улантуу зарылдыгын баса белгилейт.

4.2 Физикалык активдүүлүк менен байланышкан коркунучтуу ден соолук жүрүм-туруму. Бишкек шаарынын көпчүлүк ата - энелери алардын балдары мектепке жөө барарын-48,2%, ал эми 40,8% балдарды автотранспорт менен алып барарын айтышкан. Жынысы боюнча салыштырганда, балдар менен кыздардын ортосунда мектепке баруу үчүн кыймылдын артыкчылыгы табылган жок. Айыл жеринде жашагандардын арасында мектепке жөө барган балдардын үлүшү жогору (72,8%), автотранспортту (коомдук же ата-эне) минген балдардын үлүшү шаарда жашагандардын арасында жогору болгон (4.2.1-сүрөт).

Балдардын спорт же бий ийримдериндеги иш-аракеттерине байланыштуу ата-энелердин сурамжылоосунда 65,3/82,9% "жок" деп жооп беришкен. Спорттук ийримдерге же бий ийримдерине катышкан балдардын көпчүлүгү (%) бул сабактарга жумасына 3 саат жумшашкан. Бишкек шаарында балдардын 34,7% Чүй-17,1% спорт секцияларына же бий ийримдерине барышат (4.2.1-таблица).

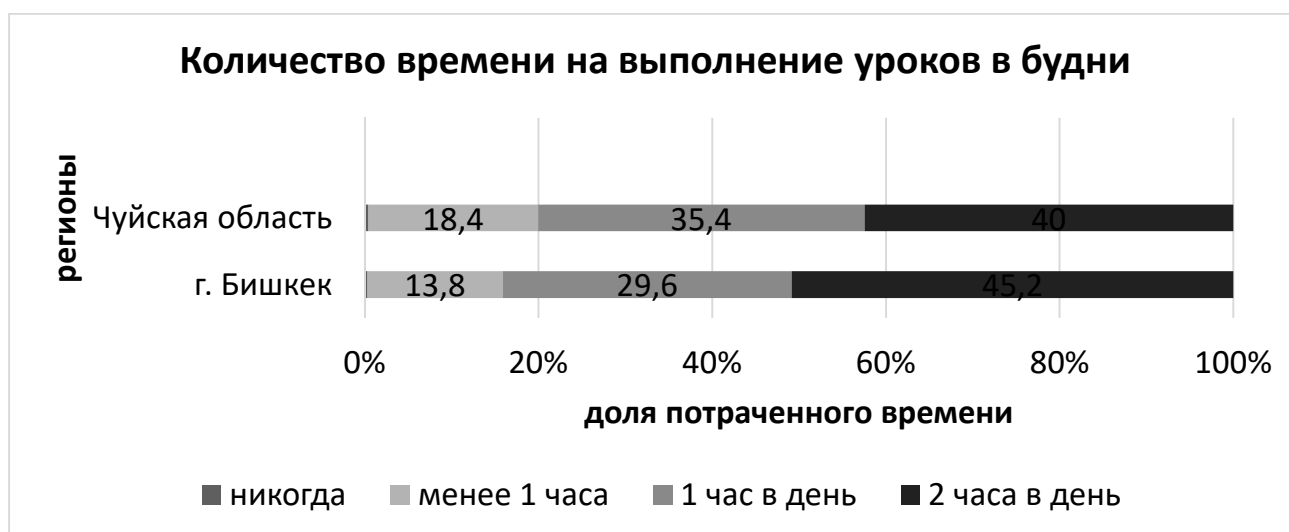
4.2.1-сүрөт - Региондор боюнча мектепке жетүү үчүн балдар колдонгон кыймылдын түрү

Таблица 4.2.1 - Балдардын спорт бөлүмдөрүнө же бий ийримдерине мүчөлүгү

Региондор	Бардыгы	Алектенген жок	1	2	3	4	5	6	7
			саат	саат	саат	саат	саат	саат	саат
			жумасына %						
Бишкек ш.	757	65,3	1,2	5,0	8,9	2,2	5,8	6,3	5,2
Чуй облусу	810	82,9	1,8	3,4	4,5	1,8	2,0	1,8	1,7

Балдардын Кыймылсыз жашоо образы, айрыкча телевизор көрүү жана электрондук шаймандарды ашыкча колдонуу, семирүүнүн өнүгүшүнө түрткү берет, айрыкча мындай адаттар кеңири жайыла баштаганда. Дем алыш күндөрү балдардын телевизор жана электрондук шаймандардын алдында өткөргөн убактысы көбөйөт, мында балдардын 75,4% күнүнө 2 же андан көп саат өткөрүшөт. Мындай тенденция бардык аймактарда кездешет, анда көпчүлүк балдар иш күндөрү күнүнө 1-2 саат, ал эми дем алыш күндөрү күнүнө 2 же андан көп саат өткөрүшөт. Балдарда мындай жүрүм-турумдун эң көп таралышы Чүй облусунда.

Адатта көп физикалык активдүүлүктү талап кылбаган жана көбүнчө отуруп аткарылган дагы бир иш — бул үй тапшырмасын аткаруу же китеп окуу. Иш күндөрү да, дем алыш күндөрү да балдардын көбү (тиешелүүлүгүнө жараша 75,3% жана 64,4%) күнүнө 1-2 саат үй тапшырмасын аткарууга же китеп окууга жумшашканы байкалган. Бул тенденция Бишкек шаарында Чүй облусуна салыштырмалуу бир аз жогору болгон (4.2.2-сүрөт).

4.2.2-сүрөт - балдардын үй тапшырмасын аткарууга же китеп окууга сарптаган убактысы, иш күндөрү, аймактар боюнча бөлүштүрүлөт

Биз жүргүзгөн изилдөө 2 региондо балдардын ашыкча салмак жана семирүү коркунучун ар кандай деңгээлде көрсөттү (4.2.2-таблица).

4.2.2-таблица - негизги физикалык иш-чаралар жана балдар 7-8 жыл семирүү өнүктүрүү үчүн тобокелдик даражасы

Тобокелдик фактору	Шанс катышы	ДИ (95%) и
Жөө басуу деңгээли төмөн	1,059	0,785-1,429
Төмөн физикалык активдүүлүк (2 сааттан аз)	1,237	0,918 - 1,668
Электрондук шаймандар күнүнө 2 сааттан ашык	2,51	1,805 - 3,496
Сабактын артындагы убакыттын жогорку узактыгы	1,687	1.054-2,285

Баланын Кыймылсыз жашоо образы да семирүүгө алып келет. Күн сайын 60-120 мүнөт телевизор, компьютер жана телефон көрүүгө көп убакыт короткон балдар семирүү коркунучун 2,5 эсеге көбөйтөт.

4-бөлүм боюнча корутунду. Изилдөө аймагындагы балдардын тамактануу адаттарын жана сергек жашоо образын изилдөө тамактануу жана сергек жашоо образына байланыштуу бир нече маанилүү тенденцияларды аныктады. Балдардын олуттуу бөлүгү күн сайын эртең мененки тамакты жешет. Жаңы мөмө-жемиштерди колдонуунун жыштыгы да кызыгууну жаратат. Маанилүү натыйжа-күн сайын кант таттуу сода ичкен балдардын жогорку

пайызы. Бул семирүү тобокелдигинин жогорулашы менен байланыштуу. Канттуулугу жогору азыктарды керектөөнү азайтуу боюнча иш-аракеттерди күчөтүү жана үй-бүлөлөр үчүн билим берүү программаларын киргизүү тобокелдикти азайтууга жардам берет.

Изилденген аймактардагы балдардын физикалык активдүүлүгү жана жашоо образы жөнүндө изилдөөдө төмөнкү негизги пункттарды бөлүп көрсөтүүгө болот: а) кыймылдоонун жолдору: Бишкек шаарында автотранспортту колдонуу кеңири таралган (48,2%). Бул ар кайсы региондордун инфраструктуралык өзгөчөлүктөрүн чагылдырышы мүмкүн; б) балдардын көпчүлүгү спорт же бий менен алектенишпейт жана аз гана бөлүгү спорттук же бий топторуна мүчө болушат (Бишкек шаарында 34,7%); в) балдарда, айрыкча дем алыш күндөрү электрондук шаймандарды колдонуунун жана телевизор көрүүнүн жогорку жыштыгы Кыймылсыз жашоо образын көрсөтүп турат. Бул семирүүнүн өнүгүшү үчүн потенциалдуу тобокелдик фактору.

Бул аспектилердин баары балдардын физикалык активдүүлүгүн стимулдаштыруу үчүн чараларды көрүүнүн маанилүүлүгүн баса белгилейт, анын ичинде спорттук машыгуу үчүн көбүрөөк мүмкүнчүлүктөрдү түзүү жана сыналгы же электрондук гаджеттердин алдында убакытты азайтуу. Ата-энелердин, билим берүү мекемелеринин жана коомчулуктун катышуусу балдардын Кыймылсыз жашоо образын жеңүүдө негизги ролду ойной алат.

5-бап «Мектеп чөйрөсү» мектеп тамак-ашынын учурдагы абалына сереп берет, мектеп ашканаларында дени сак азыктардын жеткиликтүүлүгүн талдайт жана окуучулардын тамак-аш системасындагы кандай өзгөрүүлөр алардын салмак статусуна таасир этиши мүмкүн экенин карайт.

5.1. Тамак-аш жана 1-класстын окуучулары үчүн мектеп ашканада дени сак тамак-аш сатып алууга мүмкүнчүлүгү -2. Изилдөөдө талданган бардык мектептердин 55,8% ы ысык тамак программасы бар экенин айтышкан.

Изилдөөнүн жыйынтыгы боюнча, мектептердин 47% тамактануу боюнча билим берүү сабактарын мектептин окуу программаларына киргизишкен. Тамак-аш маселелери боюнча мындай сабактарды өткөргөн мектептердин үлүшү ысык тамак берүү программасы бар мектептердин арасында жогору (61,8% каршы 39,2%). Мектепте балдардын тамак-ашын оптималдаштыруу төмөнкүлөрдү камтыйт: тамак-аштын ар түрдүүлүгүн көбөйтүү; коомдук тамактануунун заманбап технологияларын колдонуу; туура тамактануу боюнча атайын программаларды/долбоорлорду мамлекеттик колдоо ("ысык тамак-ашты оптималдаштыруу", "билим берүү үчүн азык-түлүк жана балдар тамак-ашы", "мектеп алдындагы бакчалар" ж.б.).

Семирүүнүн алдын алуунун маанилүү фактору мектеп буфеттеринде сооданы тартипке салуу жана керексиз тамак-аштын сатылышын чектөө болуп саналат. Ысык тамак берүү программасы бар мектептерде Ашкана

бөлмөлөрүнүн үлүшү 95,8% жогору экендигин, бул программа жок мектептердеги 84,8% га салыштырмалуу билдиришти.

Азык-түлүк же суусундуктарды мектептин аймагынан сатып алууга боло турган дүкөндөргө же буфеттерге келсек, көпчүлүк мектептер өз имараттарында мындай объект жок экендигин билдиришти жана бул пайыз мектептин ысык тамак-ашын уюштуруу программасы бар мектептерде төмөн болгон (60,0% га каршы 63,2%). Мектептердин 40,0% га жакыны мындай жарнама жана маркетингден эркин экендиктерин билдиришти жана ППП мектептеринде бул көрсөткүч жакшыраак (40,0% га каршы 36,8%).

5.1.1 таблица - Зыяндуу азык-маркетинг элементтери менен мектептердин саны

	Ысык тамак программасы бар мектептер		Ысык тамак программасы жок мектептер		Бардык мектептер	
	n	%	n	%	n	%
Ооба	7	36,8	6	40,0	13	38,2
Жок	12	63,2	9	60,0	21	61,8
Бардыгы	19	100,0	15	100,0	34	100,0

Программанын маанилүү натыйжасы тамактануу боюнча билим берүү сабактарынын жеткиликтүүлүгүн жакшыртуу жана мектеп буфеттеринде керексиз тамак-аштын сатылышын азайтуу болуп саналат. Ошондой эле, ысык тамак-аш программасы бар мектептер зыяндуу тамак-аштын жарнамасынан жана маркетингинен кыйла активдүү бошотулуп, семирүүнүн алдын алууда маанилүү фактор болуп саналат.

5.2. Мектептеги тамактанууну оптималдаштыруунун ашыкча салмак же семирүү көрсөткүчтөрүнө таасири. Балдардын салмак абалына жана мектептин түрүнө көз чаптырсак, ашыкча салмактын жана семирүүнүн таралышы ысык тамак программасы бар мектептерде бир аз төмөн болгон - 12,8% каршы 14,5% жана 4,1% каршы 5,7% (таблица 5.2.1).

Ошентип, мектептердеги ысык тамак программасы оң таасирин тийгизип, окуучулардын ден-соолугун чындап, психологиялык жактан өнүгүүсүнө шарт түзөт.

5.3 5-бап боюнча корутунду. Жүргүзүлгөн анализден мектептерде ысык тамак-ашты уюштуруунун пайдасы жана анын семирүүнүн таралышын азайтууга тийгизген таасири жөнүндө төмөнкүдөй тыянак чыгарууга болот: а) ашыкча салмактын жана семирүүнүн таралышы ысык тамак программасы бар мектептерде бир аз төмөн болгон. Бул мындай программалардын балдардын жана өспүрүмдөрдүн ден соолугуна оң таасирин көрсөтүп, семирүү коркунучун азайтууга жардам берет; б) мектепте тамактануу программалары азыраак

Таблица 5.2.1 - Весовой статус детей и тип школы (с программами или без программ с горячим питанием)

	ДМТ		ИзМТ		Семирүү	
	%	95% ДИ	%	95% ДИ	%	95% ДИ
Ысык тамак программасы бар мектептер	2,5	[1,9-4,2]	12,8	[8,9-15,8]	4,17	[1,8-4,3]
Ысык тамак программасы жок мектептер	3,9	[2,3 -5,8]	14,5	[10,4-16,2]	5,7	[2,1-6,7]

корголгон балдарды колдоо үчүн социалдык институт катары түзүлгөн, бирок тамактануунун сапатына басым жасалат, келечекте алар туруктуу салмактуу тамактануу контекстинде семирүү жана туура эмес тамактануу маселелерин чечиши керек; в) заманбап мектеп тамак-аш программалары дени сак тамактанууну гана камсыз кылбастан, дени сак жана туруктуу тамактануу жүрүм-турумун да жайылтат.

Ошондуктан, мектептерде ысык тамак-ашты уюштуруу семирүүнүн жайылышын азайтууда, айрыкча тамак-аштын сапатына заманбап ыкмаларды эске алууда жана балдарда сергек жашоо образын сактоого өбөлгө түзгөн адаттарды калыптандырууда маанилүү ролду ойнойт.

ТЫЯНАКТАР

1. Дене тарбия, ден соолук жана 7-8 жаштагы кенже окуучулардын тамак-аш статусу жашоо жана тамак-аш коомдук-гигиеналык шарттарга көз каранды. ДССУнун стандарттары боюнча кабыл алынган антропометриялык баалуулуктардын комплекси айылга салыштырмалуу шаарларда жашаган балдардын ашыкча салмак жана семирүү деңгээли жогору экенин (17.6%), ар бир алтынчы баланын тамактануу статусу бузулганын аныктады. Мында эркек балдарда ашыкча дене салмагынын таралышы жогору, анын ичинде семирүү 16, 82% кыздарга караганда 12,18%.

2. Ата-энелердин жалаң гана эмчек эмизүү практикасындагы биологиялык факторлор жана баланын төрөлгөндөгү салмагына таасир этүүчү антенаталдык кам көрүү көндүмдөрү жогорку төрөлүү салмагы менен андан кийинки семирүү ыктымалдыгынын ортосундагы оң корреляциялык байланышты көрсөттү. Бишкекте жана Чүй облусунда балдардын 84% дан ашыгы ата-энелеринин

билдирүүсү боюнча 2500-4000-жылдары төрөлгөн. Бишкек шаарында оор салмакта төрөлгөн балдардын 9,6% ы байкалган, ал эми Чүй облусунда 6,3%.

7-8 жаштагы балдарда эмчек эмизүүнүн узактыгы жана БМИ байланышын талдоодо, ашыкча салмактын, анын ичинде семирүүнүн өнүгүү ыктымалдыгы 6 айдан ашык эмизген балдарга салыштырмалуу кыска убакыт бою эмчек эмген балдарда жогору экени аныкталган. Бишкек шаарындагы балдарды эмчек эмизүүнүн орточо узактыгы 15,97 \$ 7,21 айды түздү. (14.30-17.64 ай.) жана ал Чүй облусунун 14,62 \$ 7,28 айлык балдарына караганда бир аз жогору.(12,94-16,30 ай.). Көп деңгээлдүү логистикалык регрессия боюнча үй-бүлөлүк факторлорду талдоодо ата-энелердин биринде ИМИНИН жогорку деңгээлинин, артериялык гипертензиянын, жогорку холестеролдун болушу балдардын ашыкча дене салмагынын өнүгүү мүмкүнчүлүгүн жогорулатары аныкталган.

Башталгыч мектеп жашындагы балдардын ашыкча салмак жана семирүү өнүгүү коркунучунун факторлоруна төмөнкүлөр кирет: ата-эненин ашыкча салмагы же семирүүсү (ата-эненин ИМТ, 25 кг/м²) менен ОШ = 17,3 (95% ДИ: 13,8-24,9) жана 15,9 (95% ДИ: 10,8-21,2) тиешелүүлүгүнө жараша, Ош ата-эненин артериялык гипертензиясы 4,4 (95% ДИ: 3.2-6.1), эмчек эмизүүнүн узактыгы 6 айдан аз ОШ = 3,9 (95% ДИ: 2.8-5.4).

Тамак-аш жөнүндө ата-энелердин туура маалымдуулугу балдардын статусу төмөн болгон, семиз балдар тобунда болгону 27,7%. Семиз балдардын көпчүлүгү (88,3%) дене түзүлүшү боюнча реалдуулукка караганда азыраак аныкталган. Балдардын физикалык өнүгүүсүн туура эмес баалоо семирүү коркунучун жогорулатат менен ОШ = 11,2 (95% ДИ: 7,9-15,8).

Ата-эненин каалоосу менен калыптанган мектеп окуучуларынын тамактануу адаттары көбүнчө керексиз тамак-ашты ашыкча колдонууга жана биологиялык баалуу тамак-аштарды аз керектөөгө алып келет. Жаңы мөмө-жемиштерди жумасына бир жолудан кем колдонгон балдардын үлүшү тиешелүүлүгүнө жараша 22,6% жана 15,9% түзөт. Жана бул фактор бул балдардын арасында семирүү коркунучу жогорулагандыгын көрсөтүп турат: жашылчаларды аз керектөө ОШ = 3,7 (95% ДИ: 2,2–6,4%), ошондой эле телевизордун жана смартфондун алдында күнүнө 2 сааттан ашык убакыт өткөрүү ОШ = 2,5 (95% ДИ: 1.8–3.5). Болжол менен ар бир онунчу бала кант таттуу алкогольсүз суусундуктарды күн сайын ичкен жана гаджеттерди ашыкча колдонуу (75% жана 2 сааттан ашык) балдардын Кыймылсыз жашоо образы менен айкалышып, тобокелчиликти жогорулатат.семирүүгө. таттуу суусундуктарды кыянаттык менен пайдалануу ОШ = 4,4 (95% ДИ: 3,2–6,1),

3. Мектеп чөйрөсүнүн жана окуу процессин уюштуруунун окуучулардын тамактануу жүрүм-турумуна тийгизген таасири алардын тамактануу абалына оң таасирин тийгизет жана ашыкча салмак жана семирүү коркунучун азайтуу үчүн алдын алуу чарасы болуп саналат. Ысык тамактануу программасы бар

мектептерде ашыкча салмактуу жана семиз балдардын үлүшү тиешелүүлүгүнө жараша 12,8% жана 4,1% түзөт, бул мындай программасы жок мектептерге караганда 14,5% жана 5,7% ды түзөт. Бул балдардын ден соолугуна ысык тамак берүү программасынын оң таасирин көрсөтүп турат жана билим берүү мекемелеринде ушундай демилгелерди киргизүүнүн маанилүүлүгүн тастыктайт.

4. Бирдиктүү форманы колдонуу менен балдардын семирүүсүнө улуттук эпидемиологиялык көзөмөл системасын иштеп чыгуу, анын өнүгүү тенденциясын программалоого жана өнүктүрүүгө мүмкүндүк берет. Дени сак тамактануу адаттарын жана жашоо образын калыптандырууга багытталган билим берүү жана ден соолукту үнөмдөөчү технологияларды камтыган иш-чаралардын комплекси, ошондой эле ата-энелер коомчулугунун катышуусу менен жаш окуучулардын ашыкча салмак жана семирүү коркунучун азайтуу.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР

Башталгыч мектеп жашындагы балдар менен алдын алуу иштерин уюштуруу үчүн алардын дене-боюнун өнүгүүсүн жана жашоо образын баалоо, ошондой эле тобокелдик факторлорун талдоо (улуттук системага эпидемиологиялык көзөмөлдөө системасын киргизүү) жүргүзүлүшү керек.

Мектеп жашындагы балдардын физикалык өнүгүүсүн баалоодо үй-бүлөлүк/мектеп медициналык кызматкеринин практикасында СТТ/ДССУ колдонгон баалоо методологиясын колдонуу максатка ылайыктуу.

Ашыкча салмак жана семирүү үчүн медициналык-социалдык тобокелдик факторлору бар 1-2-класстын окуучулары жогорку тобокелдик тобуна кошулуп, толук кандуу текшерүү жана профилактикалык консультация БМСЖДА жүргүзүлүшү керек.

Семирүү коркунучу жогору болгон балдардын ата-энелери мектептин медициналык кызматкерлери, БМСЖ (үй-бүлөлүк дарыгер, ден соолукту чыңдоо боюнча адис) тарабынан маалыматтык колдоого муктаж жашоо образын өзгөртүү маселелери боюнча керектүү билимдерди калыптандыруу, физикалык активдүүлүк жана туура тамактануу.

Ошондой эле мектеп ашканаларында жана мектептен 500 м радиуста керексиз тамак-ашты сатууну чектөө сунушталат.

Мектеп тамак-ашын уюштурууга мамлекет тарабынан формалдуу талаптарды, анын ичинде тамактанууну ченемдөөнүн сандык критерийлерин, менюлардын ар түрдүүлүгүн, балдардын физиологиялык керектөөлөрүн жабууну (суткалык рациондун 20% ын жабуучу толук кандуу эртең мененки тамактарды берүү), тамактануу убактысын 20 мүнөттөн кем эмес көбөйтүүнү жана адекваттуу каржылоо түрүндө мамлекеттик колдоону көбөйтүүнү олуттуу өзгөртүү. Канттын жаңы ченемдерин белгилөө: Кыргыз Республикасынын

Министрлер Кабинетинин 532-жылдын 28-августундагы 2024-жылдын "Кыргыз Республикасынын мамлекеттик жана муниципалдык жалпы билим берүү уюмдарында окуучулардын тамактануусун уюштуруу жөнүндө" токтомуна ылайык, кантты керектөө ченеми суткасына орточо 50 граммдан 30 граммга чейин төмөндөтүлгөн. Альтернативдик суусундуктарды жайылтуу: мектептин менюларында жергиликтүү кургатылган мөмө-жемиштердин компоту кант кошулган чайдын ордуна кант кошулбайт.

Активдүү жашоо образын жайылтуу үчүн ачык спорт аянтчаларынын жеткиликтүүлүгүн жана уюштурулушун камсыз кылуу керек. Ошондой эле, мектеп жашындагы балдар арасында гаджеттерди узак мөөнөткө колдонууга тыюу салуу мыйзам деңгээлинде сунушталат.

Мектептик билим берүү системасында окуучулар арасында туура тамактануу адаттарын калыптандырууга багытталган предметтерди артыкчылыктуу багытка айландыруу:

- Башталгыч класстардын мугалимдери үчүн "жаш багбан" методикалык колдонмо (КАО, протоколкотчет 02-38/16, 14.03 2024):тамактануу, багбанчылык жана тамактануунун бузулушунун алдын алуу маселелерине арналган. Материалдарга өсүмдүктөрдү өстүрүү, ата-энелер менен тамак бышыруу жана жашылча-жемиштерди керектөөнү көбөйтүү модулдары кирет, бул ашыкча салмактын алдын алууга жардам берет.
- 1-4-класстын окуучулары үчүн "сергек жашоо образынын негиздери" Окуу-методикалык комплекстүү программасы (КБА, протокол, 9-декабрь, 30-декабрь, 2020-жыл): Программа туура тамактануу, туура тамактануу адаттарын жана сергек жашоо көндүмдөрүн калыптандыруу маселелерин камтыйт. Өзгөчө көңүл ата-энелерге, мугалимдерге жана окуучуларга, анын ичинде мектептеги класстык сааттарга киргизүү үчүн материалдарга бурулду.

Кесиптик даярдоо үчүн ресурстарды камсыз кылуу: республикалык илимий-методикалык борбордун, кнтунун алдындагы Республикалык компетенциялар борборунун заг платформасында жайгаштырылган "мектеп ашпозчуларын даярдоо боюнча онлайн-курс" программалык продуктусу киргизилген. И. Раззаков, платформасына, Съездбек.(2024). Курс балдар тамак-ашынын өзгөчөлүктөрү жана оорулардын алдын алуу маселелерин камтыйт.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН ТЕМАСЫ БОЮНЧА БАСЫЛЫП ЧЫККАН ИЛИМИЙ ЭМГЕКТЕРДИН ТИЗМЕСИ

1. **Усупова, Ж. Э.** Пособие для учителей проведения классных часов по здоровому образу жизни в 6–11 классах [Эл. ресурс] / Ж. Э. Усупова, В. А. Горкина, Р. А. Кутанова, В. В. Савочкина. - Бишкек, 2021/ Лицензия At-tribution-ShareAlike («Атрибуция-сохранение Условий») 3.0 IGO (CC-BY-SA 3.0 IGO). – Режим доступа: <https://iite.unesco.org/ru/publications/videouroki-po-zdorovo-mu-obrazuzhizni-dlya-shkol-kyr-gyzstana>

2. **Усупова, Ж. Э.** Physical Activity, Screen Time, and Sleep Duration of Children Aged 6-9 Years in 25 Countries: An Analysis within the WHO European Childhood Obesity Surveillance Initiative (COSI) 2015-2017 [Text] / J. Usupova, S. Whiting, M. Buoncristiano et al. // *Obes. Facts.* - 2021. – Vol.14, N 1. – P.32-44. DOI: 10.1159/00051126. То же: [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7983588>

3. **Усупова, Ж. Э.** Parental perceptions of children's weight status in 22 countries: The WHO European Childhood Obesity Surveillance Initiative: COSI 2015/2017 [Text] / X. Ramos Salas, M. Buoncristiano, J. Williams, J. Usupova et al. // *Obes Facts.* – 2021. – Vol. 14, N 6. – P. 658-674 DOI:10.1159/000517586/. То же: [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=47527361>

4. **Usupova, J. E.** Heterogeneous contributions of change in population distribution of body mass index to change in obesity and underweight [Electronic resource] / M. Iurlli, B. Zhou, J. Bennett, G. Aitmurzaeva, J. Usupova et al. // *eLife.* – 2021. – Vol. 10. – P. 60060. – DOI 10.7554/eLife.60060. – Режим доступа: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=46766736>

5. **Усупова, Ж. Э.** Проблема избыточного веса и ожирения среди детей 7–8-летнего возраста в Кыргызской Республике: Европейская инициатива ВОЗ по эпиднадзору за детским ожирением - COSI 4 раунд. [Текст] / Ж. Э. Усупова, Г. Т. Айтмурзаевна, Р. О. Касымова // *Здравоохранение Кыргызстана.* - 2021. - № 2. - С. 118–120. То же: [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=46311007>

6. **Усупова, Ж. Э.** Пищевые привычки как факторы риска развития избыточного веса или ожирения у детей 7–8-летнего возраста Кыргызской Республики [Текст] / Ж. Э. Усупова, Г. Т. Айтмурзаевна, Р. О. Касымова, В.А. Адылбаевна // *Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана.* – 2023. - № 6. – С. 94-99. То же: [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=54898943>

7. **Усупова, Ж. Э.** Программный продукт дистанционного обучения LMS онлайн курс по подготовке школьных поваров. [Текст] / Ж. Э. Усупова, Н. У. Конкубаева, М. А. Азисова, В.М. Макаева и др.; КГТУ им. И. Раззакова. – Бишкек, 2024.

8. **Usupova, J. E.** A snapshot of European children’s eating habits: Results from the Fourth Round of the WHO European Childhood Obesity Surveillance Initiative (COSI)» [Text] / J. Willims, M. Buoncristian, P. Nardone, A. Rito, J. Usupova et al. // Nutrients. – 2020. – Vol. 12, N 8. – P. 2481. doi:10.3390/nu12082481. - То же: [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=45397046>

9. **Usupova, J. E.** General and abdominal adiposity and hypertension in eight world regions: a pooled analysis of 837 population-based studies with 7.5 million participants [Text] / B. Zhou, J. Bennett, A. Wicham, G. Aitmurzaeva, J. Usupova et al. // Lancet. – 2024. – Vol. 404, N 10455. – P. 851-863. - То же: [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=74437283>

Усупова Жамыйла Эриковнанын «7-8 жаштагы балдардын ашыкча салмагы жана семирүүсү: таралышы, кенже курактагы мектеп окуучуларынын тамактануу адаттарын өзгөртүү боюнча алдын алууну уюштуруу (Бишкек ш. жана Кыргыз Республикасынын Чүй облусунун мисалында)» деген темада 14.02.01 – гигиена адистиги боюнча медицина илимдеринин кандидаты илимий даражасын изденип алуу үчүн жазган диссертациясынын

РЕЗЮМЕСИ

Ачкыч сөздөр: 7-8 жаштагы балдар, ашыкча салмак, семирүү, тобокелдик факторлору, тамак-аштын абалы, мектептеги тамак-аш, физикалык активдүүлүк, диета.

Изилдөө объектиси: Бишкек шаарынын жана Чүй облусунун жалпы билим берүүчү жана башталгыч мектептеринин 1-2-класстарынын окуучулары.

Изилдөөнүн предмети: мектеп жашындагы балдардын тамактануу абалына терс таасирин тийгизген балдардын тамактануу адаттарына таасир этүүчү социалдык-экономикалык таасирлерди, үй-бүлөлүк тобокелдик факторлорун жана эрте өнүгүүнү талдоо.

Изилдөөнүн максаты: шаардык жана айылдык башталгыч мектеп жашындагы балдардын ашыкча салмактын жана семирүүнүн өнүгүшүн калыптандыруучу тобокелдик факторлорунун жыйындысын комплекстүү изилдөө.

Изилдөөнүн методдору: гигиеналык, антропометриялык, лабораториялык, эпидемиологиялык, социологиялык, статистикалык.

Жыйынтыктары жана алардын жаңылыгы. Негизги тобокелдик факторлору биринчи жолу талданып, 7-8 жаштагы балдардын ашыкча салмак менен семирүүнүн өнүгүү ыктымалдыгы аныкталды. Бишкек шаарынын жана Чүй облусунун 7-8 жаштагы балдарында ашыкча салмактын жана семирүүнүн таралышы аныкталган. 1-2-класстардагы балдардын тамак-аш статусуна мектеп тамак-ашын оптималдаштыруу программасынын таасиринин натыйжалуулугуна баа берилди. Алгач практика изилденген баланын салмагын кабылдоо алардын ата-энелери тарабынан. Балдардын ашыкча салмак кошуусунун тобокелдик факторлору аныкталды, мисалы, физикалык активдүүлүктүн аздыгы, сейилдөө убактысынын жетишсиздиги; гаджеттерге көп убакыт коротуу; канттуу сода ичүү, жашылча-жемиштерди аз колдонуу, эт, керексиз тамак-аш жарнамалары.

Колдонуу чөйрөсү: коомдук саламаттыкты сактоо жана ден-соолук.

РЕЗЮМЕ

диссертации Усуповой Жамыйлы Эриковны на тему: «Избыточный вес и ожирение у детей 7–8 лет: распространенность, организация профилактики по изменению пищевых привычек у школьников младшего возраста (на примере г.Бишкек и Чуйской области Кыргызской Республики)» на соискание ученой степени кандидата медицинских наук по специальности 14.02.01 – гигиена

Ключевые слова: дети в возрасте 7–8 лет, избыточный вес, ожирение, факторы риска, пищевой статус, школьное питание, физическая активность, рацион питания.

Объект исследования: учащиеся 1–2 классов общеобразовательных и начальных школ г. Бишкек и Чуйской области.

Предмет исследования: анализ социально-экономических последствий, семейных факторов риска и раннего развития, влияющих на пищевые привычки детей, которые отрицательно сказываются на пищевой статус детей младшего школьного возраста.

Цель исследования: Комплексное изучение совокупности факторов риска, формирующих развитие избыточного веса и ожирения у городских и сельских детей младшего школьного возраста.

Методы исследования: гигиенические, антропометрические, лабораторные, эпидемиологические, социологические, статистические.

Полученные результаты и их новизна. Впервые проанализированы основные факторы риска и определены отношение шансов в развитии избыточного веса и ожирения у детей 7–8 лет. Выявлена распространенность избыточной массы тела и ожирения у детей 7–8 лет г. Бишкек и Чуйской области. Проведена оценка эффективности влияния программы оптимизация

школьного питания на пищевой статус детей 1–2 классов. Впервые изучена практика восприятия веса ребенка их родителями. Выявлены факторы риска развития избыточной массы тела у детей, такие как низкая физическая активность, недостаточное время для пеших прогулок; длительное времяпровождение за гаджетами; употребление сладких газированных напитков, низкое употребление овощей и фруктов, мяса, реклама вредной пищи.

Область применения: общественное здравоохранение и здоровье.

SUMMARY

of the dissertation of Usupova Jamyyla Erikovna on the topic: "Overweight and obesity in children aged 7-8 years: prevalence, organization of prevention for changing eating habits in younger schoolchildren (on the example of Bishkek and the Chui region of the Kyrgyz Republic)" for the degree of candidate of medical sciences in the specialty 02/14/2011 – hygiene

Keywords: children aged 7-8 years, overweight, obesity, risk factors, nutritional status, school meals, physical activity, diet.

The object of the study: students of grades 1-2 of secondary and primary schools in Bishkek and the Chui region.

The subject of the study is an analysis of the socio-economic consequences, family risk factors and early development that affect children's eating habits, which negatively affect the nutritional status of primary school children.

The purpose of the study: A comprehensive study of the set of risk factors that shape the development of overweight and obesity in urban and rural primary school children.

Research methods: hygienic, anthropometric, laboratory, epidemiological, sociological, statistical.

The results obtained and their novelty. For the first time, the main risk factors were analyzed and the odds ratio in the development of overweight and obesity in children aged 7-8 was determined. The prevalence of overweight and obesity in children aged 7-8 years in Bishkek and Chui region has been revealed. The effectiveness of the impact of the school nutrition optimization program on the nutritional status of children in grades 1-2 has been assessed. For the first time, the practice of parents' perception of a child's weight has been studied. Risk factors for the development of overweight in children have been identified, such as low physical activity, insufficient time for hiking; prolonged spending on gadgets; consumption of sugary carbonated drinks, low consumption of fruits and vegetables, meat, and junk food advertising.

Scope: public health